

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
EESTI KEELE OSAKOND

Saara-Nette Tõugjas

Sünonüümsed asendiverbid *lamama* ja *lebama* eesti keeles

Bakalaureusetöö

Juhendaja Ann Veismann

Tartu 2013

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Teoreetiline taust	6
1.1. Kognitiivne lingvistika	6
1.1.1. Kognitiivne semantika.....	6
1.2. Asendiverbid	7
1.2.1. Asendiverbide võimalikud laiendused	7
1.2.2. Asendiverbid lokatiivses põhikonstruktsioonis.....	9
1.2.3. Asendiverbide peamised semantilised omadused Newmani järgi	9
1.2.4. <i>Lamama/lebama</i> saksa, hollandi ja inglise keeles.....	10
1.3. Sünonüümia.....	11
1.3.1. Sünonüümia olemus	11
1.3.2. Sünonüümia testimine	12
1.4. Eesti keele asendiverbid <i>lamama</i> ja <i>lebama</i>	12
1.4.1. Aaviku keeleuuendusest	12
1.4.2. <i>Lamama</i> ja <i>lebama</i> tüved	13
1.5. Meetodid.....	15
1.5.1. Kollokatsioonide uurimisest.....	16
1.5.2. Korrespondentsanalüüs sünonüümia testimisel.....	16
1.5.3. Kitsaskohad statistilises korpusanalüüsis	17
2. Sünonüümsete asendiverbide <i>lamama</i> ja <i>lebama</i> korpusanalüüs.....	18
2.1. Meetodi kirjeldus.....	18
2.2. Hüpoteesid.....	19
2.3. Korpusanalüüsi tulemused	19
2.3.1. Subjekti kategooriad.....	19
2.3.2. Esemete jagunemine ja kirjeldus subjekti kategoorias.....	20
2.4. Esilekerkivad omadused.....	24
2.4.1. <i>Lebama</i> ja <i>lamama</i> semantiline samasus.....	26
2.4.2. Omadused, mis kollokeeruvad pigem <i>lebama</i> -verbiga	28

Järeldused	30
Kokkuvõte	32
Kirjandus	34
Summary	36

Sissejuhatus

Käesoleva bakalaaurusetöö eesmärk on uurida eestikeelseid asendiverbe *lamama* ja *lebama*, mis on keeles lähisünonüümid, kandes mõlemad tähendust kui horisontaalselt asetsev paigutus ruumis. Autori teada pole keegi *lamama*- ja *lebama*-sõnu eesti keeles võrdlevalt uurinud. Kristiina Kask on küll korraldanud moodustuskatse, milles ta uuris nelja peamise asendiverbi (*seisma*, *istuma*, *lebama* ja *riippuma*) potentsiaalset kasutust, kuid sellest pigem ilmnes, et *lamama*- ja *lebama*-sõna kasutati katses võrdväärselt. (Kask 2012) Asendiverbi *seisma* polüseemiat on uurinud Renate Pajusalu 2001. aastal artiklis „Kas moos ja buss seisavad sarnaselt ehk väike katse verbiga seisma“.

Töö teoreetilises osas on antud lühike ülevaade kognitiivsest lingvistikast, kuna töö paigutub kognitiivse semantika raamistikku. Järgnevalt on uuritud asendiverbide üleüldiseid tendentse keeles ja täpsemalt lamamise/lebamise asendile viitavate verbide kasutusi saksa, hollandi ja inglise keeles. Seejärel on lühidalt lahti selgitatud sünonüümia mõiste ja selle uurimisvõimalused. Töös on ära toodud *lamama* ja *lebama* ajaloolised tüvevariandid, mõlema verbi esinemine eesti murretes on näha murdekaartidelt. Põgusalt vaadeldakse Johannes Aaviku keeleuudenduse motiive, mis võiksid motiveerida *lebama*-verbi kirjakeelde toomist.

Empiirilise osa selgitamiseks olen ära toonud kaks inspireerivat uurimust – John Newmani ja Sally Rice'i „Patterns of usage for English *sit*, *stand* and *lie*: A cognitively inspired exploration in corpus linguistics“ (2004) ja Dylan Glynni sünonüümide uurimuse korrespondentsanalüüsi abil (2010).

Töö empiiriline osa sisaldab asendiverbide semantilist analüüsi korpusmeetodi abil. Käesolevas töös ei kasutata ühegi spetsiifilise statistika meetodi abi, aluseks on vaid loendamise põhjal tehtud järeldused. Loendatavad tunnused on järgmised: „subjekti kategooria“ ja „esilekerkivad omadused“. Esimene tunnus lähtub ideest, et *lamama* ja *lebama* erinevad oma subjekti kategooriatelt – üht neist on pigem võimalik kasutada elutu kirjeldamisel. Teine tunnus, esilekerkivad omadused, on märgendatud kui sage või

oluline kaasesinev nähtus, mis kaasneb koos *lamama*-verbi ja *lebama*-verbiga. Mõlemate tunnuste alusel on sünonüümseid asendiverbe kõrvutatud ja võrreldud.

Töö autor osutab analüüsis selgunud tulemuste abil *lamama*- ja *lebama*-verbi semantilistele erinevustele, mis annavad aluse edasisele süvaanalüüsile, rakendades spetsiifilisemaid uurimismeetodeid.

1. Teoreetiline taust

1.1. Kognitiivne lingvistika

Kognitiivne lingvistika sai alguse 1970. aastate lõpus, see sündis vastandudes Noam Chomsky koolkonna põhiteesile, et keel ja keelevõime on autonoomsed ega sõltu inimeste teistest mentaalsetest struktuuridest. Kognitiivse suuna põhiteesiks sai uskumus, et nii keel, teadmised kui ka kogemused on kõik oma vahel seotud – keel pole autonoomne struktuur. (Õim 2008: 620)

Mõistestamine on kognitiivse lähenemise peamised termineid. See tähendab, et keel ja selle tähendussüsteem on täielikult seotud inimese ülejäänud kognitiivsete protsessidega ning seetõttu ei ole võimalik keelelist tähendust ja kognitiivset sisu omavahel lahutada. Üks põhiteesidest on *kehastamine*, mille idee on, et inimese kognitiivsed protsessid on otseselt seotud inimese keha ja selle protsessidega. *Kujundskeem* on muster, mis on tekkinud inimkeha kehastunud kogemusest maailmas. Näiteks HORIZONTAALSUS-VERTIKAALSUS kujundskeem, mida oleme õppinud tajuma enda keha asendi põhjal. (Õim 2008: 621–623)

Kognitiivne keeleteadus erineb teistest keeleteaduslikest lähenemistest selle tõttu et, see mitte ei vaata leksikaalset ja grammatilist korraldust eraldiseisvate allsüsteemidena, vaid hoopis üritab leida neile ühist seletust. (Evans, Green 2006: 156)

1.1.1. Kognitiivne semantika

Kognitiivne semantika uurib mõistelist struktuuri läbi keeleliste ilmingute ning näeb selles kogu mentaalse esindatuse tõelist loomust ja korraldatust. Kognitiivne semantika käsitleb keelelist tähendust kui mõistelise struktuuri ilmingut. Selle lähenemise neli peamist eeldust on Evansi ja Greeni järgi (Evans, Green 2006: 157):

1. Mõisteline struktuur on kehastunud ehk mõisteline organiseeritus on motiveeritud inimese kehalisest tunnetusest.
2. Semantiline struktuur on võrdeline mõistelise struktuuriga.
3. Tähenduse esitus on entsüklopeediline ehk läbi sõnade pääseb inimese tohutute mõisteliste valdkondade varamute juurde.

4. Tähenduse tõlgendus on mõistestamine, dünaamiline protsess, mis hõlmab endas mõisteliste toimingute sidumise tausta infoga.

Minu uurimuse jaoks on ehk eriti oluline teine punkt. Evansi ja Greeni kohaselt on sõnadel küll tavapärased tähendused, kuid mitte ainult. Sõnadel on lai ulatus tähendusi ja keelekasutaja valitud tähendus tõuseb esile just sõnaga koosinevas kontekstis. Niisiis, vastavalt lausungi konteksti tähendusele konstrueeritakse ka sobiv sõna tähendus. (Evans, Green 2006: 158)

1.2. Asendiverbid

1.2.1. Asendiverbide võimalikud laiendused

Asendiverbid *istuma*, *seisma* ja *lebama* seisavad oma rikkaliku polüseemsuse ja grammatikaliseerumise tõttu kognitiivse lingvistika huvialas (Newman, Rice 2004: 351). Asendiverbide *istuma* ja *lebama* globaalsed prototüübid on horisontaalsus ja vertikaalsus, mis annavad aluse kategoriseerimisele (Serra Borneto 1996: 497).

Asendiverbide tähendus on laienenud paljudes keeltes konstruktsioonidesse, mis asetsevad positsiooniverbide algsest tähendusest, asendi määramisest, üsna kaugel. Asendiverbidest on saanud abiverbid, morfeemid, mis näitavad progressiivset, duratiivset, habituaalset aspekti, või klassifikaatorid. On ka keeli, kus asendiverbide tähendus on täielikult desemantiseerunud ja neid verbe ei kasutata enam üldse kui asendit või asukohta märkivaid verbe, nt (Newman 2002: 11–17)

(1) (à) 'dùwò-tó shír-mái`

(3sg) *sit*-3sg.f steal

'She habitually steals.' (Kanakuru; Newman and Schuh 1974: 35)

(2) 'h'.n rdj.n.f n (.j) nn

stand.past give.past.3.m for/to 1sg this

'Thereupon, he gave me this.' (Middle Egyptian; Gardiner 1957: 391–392)

(3) *x-ma'hta'ha'lh-má:lh pá 'xni'*

past-guard-*lie* pig

'He took care of the pigs.' (Upper Necaxa Totonac; David Beck, p.c.)

Näites 1 käitub *istuma* morfeem kui habituaalsuse marker. Näites 2 funktsioneerib *seisma* morfeem kui neutraalne ja pragmaatiline järjestikune sidesõna. Näites 3 markeerib *lebama* morfeem progressiivsust. Ilmselgelt on need aspektuaalsed funktsioonid tulenenud kunagistest asendiverbidega ilmnevatest kaastähendusest, mis on mingil hetkel istumise, seismise ja lebamisega kaasnenu. (Newman, Rice 2004: 352–353)

Hollandi keeles on asendiverbid kaustusel kompleksse süsteemina. Esiteks tuleb keeleõppijatel kasutada asendiverbe rohkem kui mõnes teises keeles ning teiseks põrkub hollandikeelsete asendiverbide kasutus keeleõppija intuiitselt oletatud asendiga, näiteks taldrikud seisavad, vesi istub pudelis ja hoone lebab nurgal. Nende asendiverbide kasutamist ei määra mitte ainult horisontaal-vertikaalsed teljed, vaid nende kasutamise puhul tuleb arvestada tiheda polüsemse võrgustikuga, mis neid sõnu ümbritseb. (Lemmens 2002: 1) Lemmensi järgi on hollandi keeles asendiverbide semantiline laienemine laiaulatuslik, asendiverbide kontekst hõlmab endas abstraktseid entiteete, elutut ja elusat. Lemmensi sõnul tajutakse hollandi keeles nii vastavaid erinevaid objekti asendeid kui ka kusagil olevaid objektide ühiseid semantilisi grupe, mille tõttu semantiline kategoriseerimine on sellele keelele omaselt iseäralik. (Lemmens 2002: 3)

Eesti keeles pole asendiverbide kasutamine grammatikaliseerunud ega tohutult laienenenud, kuid see ei tähenda, et nende verbide kasutusala ja suundi ei võiks lähemalt uurida. Kristiina Kask on oma bakalaaurusetöös „Asendiverbide *istuma*, *lebama*, *rippuma* ja *seisma* kasutus moodustuskatses“ teinud moodustuskatse, millega uuritakse, mil määral ja miks kaustatakse asendiverbe koopula asemel (Kask 2012: 4). Kase tööst pole võimalik eesti keele asendiverbide süsteemi kohta kõikehõlmavaid järeldusi teha, kuid ta tõi välja, et eesti keeles on olemas potentsiaalne asendiverbide süsteem (Kask 2012: 30). Käesolev töö uurib *lamama* ja *lebama* tähendusi ning üritab eesti keeles leida mõlema asendiverbi võimalikke laiendusi elusa objekti asendi tähistamiselt elutule.

1.2.2. Asendiverbid lokatiivses põhikonstruktsioonis

Asendiverbid esinevad lokatiivses põhikonstruktsioonis (*Basic Locative Construction*), mille peamine funktsioon on vastata küsimusele *kus on x?* (Kutscher, Schultze-Berndt 2007: 1). Lokatiivsed verbid viitavad tegevuspaigale, kus ruumi on paigutatud teatud objekt. Nad kätkevad endas igale keelele eriomaselt teatud informatsiooni paigutuse ja asendi kohta. (Borento 1996: 459) Keeles võib lokatiivset lausungit väljendada nii lihtsalt koopulaga kui ka täpsustavate asendiverbidega.

Inglise keeles kasutatakse kirjeldamiseks pigem *olema*-koopulat, kuid on ka palju keeli, kus kasutatakse hulka alternatiivseid asendiverbe (Ameka, Levinson 2007: 847). Kask on uurinud lähemalt eestikeelsete asendiverbide kasutust ruumi kirjeldamisel. Moodustuskatses tuli välja, et eesti keeles enim kasutatud olid *istuma* ja *rippuma*, muudel juhtudel eelistati kasutatada eesti keele omast koopulat. (Kask 2012: 29–33)

Asendiverbid võivad laiendada oma keskselt tähenduselt, inimese positsiooni kirjeldamiselt, ka teistele entiteetidele, aidates silme ette kavandada nende asendit. Keeled jagunevad asendiverbide kasutuse piirangute poolest – on keeli, kus positsiooniverbe kasutatakse ainult elusate objekti kirjeldamisel, näiteks prantsuse keel, samas kui inglise keel lubab asendiverbe kasutada ka elutute entiteetide puhul (Newman 2002: 7).

1.2.3. Asendiverbide peamised semantilised omadused Newmani järgi

J. Newman pakub oma ülevaates peamiste asendiverbide *seisma*, *istuma*, *lamama* keskseid tähendusi, toetudes paljudele eri keele näidetele. Ta toob välja asendiverbide neli peamist omadust, mis tekitavad nende ümber suurema semantilise raamistiku.

Ruum-ajaline valdkond, mis märgib üleüldist ruumilist paigutust ning asendi säilitamist pikema aja vältel. *Istumine* toimub kokkusurutud asendis, *seismine* vertikaalses asendis ning *lebamine* horisontaalses asendis.

Jõu-dünaamilisuse valdkond tähistab viisi, kuidas entiteet kasutab jõudu või allub jõule. Siinkohal on oluline näitaja kontroll lihaste mootorika üle (*sensorimotor control*). *Istumisel* omatakse keskmist tasakaalu ja kontrolli, asendit on üsna kerge

säilitada. *Seismisel* omatakse suurimat tasakaalu ja kontrolli oma asendi üle, seda on raskeim säilitada. *Lebamilisel* on väikseim kontroll oma asendi üle, ei vaja füüsilist pingutust, et seda asendit säilitada.

R. Langacker on toonud kasutusele **aktiivse tsooni** mõiste, mida Newman on kasutanud iseloomustamiseks vajalikku või silmnähtavalt olulist osa, et säilitada vastav positsioon. Niisiis on seismisel olulised jalad ja ülemine torso, istumisel istmik ja ülemine torso, lamamisel aga on oluline kogu keha.

Sotsiaal-kultuuriline valdkond kirjeldab seisundite erinevaid rolle. *Istumine* on kultuuriliselt mugav asend nii töötamiseks kui puhkamiseks, *seismine* on potentsiaalselt kõige võimsam füüsiline asend ning *lebamine* on seostatud haiguse, surma, väsimuse ja magamisega. (Newman 2002: 1–3)

Neid nelja tunnust on kasutatud ka käesoleva töö semantilises analüüsis *lamama* ja *lebama* raamistikku määratlemisel.

1.2.4. *Lamama/lebama* saksa, hollandi ja inglise keeles

Saksa keeles on kirjeldavad mõisted BAAS ja VERTIKAALSUS omavahel oluliselt seotud. Borneto sõnul on mõiste alus (*base*) oluliselt seotud vertikaalsuse kehtestamisega tegevuspaigal. Kuid kui ese ei toetu enam oma aluse toetuspinnale, siis osutatakse eseme asendile asendiverbiga *lebama*. *Lebama* valitakse saksa keeles ka siis kui eseme alus ei toetu enam otseselt, vaid ese asetseb kuidagi ebakorrapäraselt – sel juhul tajutakse ka korratust. Horisontaalset telge tajutakse kui osa horisondi pikendusest, see on loomuomaselt ühedimensioonilisem kui vertikaalne telg. (Serra Borneto 1996: 482)

Liegen on eseme kirjeldusel kasutusel ka siis, kui objektile puudub mõni pikem külge ehk kui selle mõni horisontaal- või vertikaaltelgedest ei tundu pikem. Need võivad olla ümmargused, sümmeetrilised või peaaegu sümmeetrilised objektid. (Serra Borneto 1996: 463–464)

Horisontaalselt asetsev keha ehk lebav keha on intuitiivselt seostatav tegevustega nagu magamine, haigus ja surm. Seetõttu võib näiteks väljendit *hauas lebama* vaadelda kui mustri laienemist, kus sulandub surnud olek ja pikaliolemise konkreetne tähendus. (Serra Borneto 1996: 474)

Hollandikeelset asendiverbi *liggen* kasutatakse ka markeerimaks korratust või katkiolemist. Juhul kui taldrikud lebavad põrandal, tähendab see seda, et nad asuvad kas korratult põrandal või on kildudeks. Hollandi keeles on asendiverbi *lebama* kasutus motiveeritud lisaks horisontaalsusele ka mittejäikadele objektidele nagu paberid, riided, vedelikud, mida gravitatsioonijõud automaatselt horisontaalse piiri poole tõmbab. Lebavad ka kuhjad, kuid mitte horisontaalsuse või jäikuse puudumise tõttu, vaid see annab mõista selles sisalduvate elementide korratust paiknemisest. (Lemmens 2002: 12)

Newmani ja Rice'i korpusepõhisest uurimusest tuleb välja, et inglise keeles kollokeerub *lebama* asendiverbidest kõige vähem teiste aktiivsete tegevustega, samas kui subjekti valimisel hõlmab ta mitteelusaid objekte rohkem kui *istuma* või *seisma* (Newman, Rice 2004: 375).

1.3. Sünonüümia

1.3.1. Sünonüümia olemus

Sünonüümia on samatähenduslikkus. Sünonüümia võib olla lähedasem või kaugem, täissünonüüme keeles praktiliselt ei eksisteeri (Pajusalu 2009: 147–148). Juhul kui kaks sõna osutavad näiliselt ühele tähendusele, siis vaatepunkt, millest vastavat sõna vaadeldakse erineb tegelikult ka lähisünonüümidel (Divjak 2010: 1). Kaks täiesti ühesuguse, identse tähendusega sõna pole motiveeritud keeles püsima. Palmeri järgi võivad sünonüümid erineda murdes, registris, need võivad endas kätkeada kõneleja positiivseid või negatiivseid tähendusi, need võivad olla teatud koosinemistega piiratud. (Palmer 2001: 89–91) Sünonüümia tekitab kimbu ehk klatri, mida saab vastavalt järjestada, kas siis üldisuse, kirjakeelsuse, tundelisuse või konteksti järgi (Pajusalu 2009: 148). Sünonüümide sõnastiku kirjeldusest ainuüksi ei piisa, kuna seal pole ära toodud lekseemide kontekstuaalset sobivust või nende vahetatavuse võimalusi (Arppe, Järvikivi 2007: 7).

1.3.2. Sünonüümia testimine

Üks variant, kuidas sünonüümiat testida, on asendada üks sõna teisega. Selline asendus peaks kiirelt näitama, kas sõnad on samatähenduslikud või ei ole. Teine variant on leida samatähenduslikele sõnadele antonüümid ning vaadata, kas need jäävad alati samaks. Sellised tehnikad aitavad kontrollida sõnade tähenduse samasust ning sõnade vahetatavust erinevates kontekstides. (Palmer 2001: 91–92) Lähisünonüümia uurimisel toob Divjak välja, et süntaks on üks lingvistiline mehhanism, mis aitab teha järeldusi sõna semantiliste tähenduste kohta. Lause struktuur, millega sõna on ümbritsetud, annab vihjeid selle tähenduse kohta. (Divjak 2010: 2)

Kognitiivse keeleteaduse jaoks on lähedalt seotud lekseemid olulised, kuna nii nende kattumine kui ka erinevus peegeldavad inimese mõistelisi struktuure. Kognitiivne lingvistika peab juurdunud keele struktuuri võrdeliseks mõistelise struktuuriga. Kui eeldada, et kõnelejad omavad keelelist ja kultuurilist teadmist ning teevad nende teadmiste põhjal kahe lekseemi vahel oma valiku, siis see valik osutabki neile samadele teadmistele (Glynn 2010: 91).

1.4. Eesti keele asendiverbid *lamama* ja *lebama*

Eesti keeles on *lamama* verb vanem ja murdes laialdasemalt kasutusel olnud. *Lebama* on hiljem kirjakeelde toodud kui *lamama* sünonüüm. *Lebama*-verb on esitatud Johannes Aaviku „Uute sõnade sõnastiku“ 1919. aasta väljaandes (Aavik 1919: 57).

1.4.1 Aaviku keeleuendusest

Valter Tauli sõnul on Johannes Aaviku keeleuendus inspireeritud eelkõige tema „tugevast rahvuslikust meelsusest ja kirjandulikest huvidest.“ Üks tema keelekorralduslikest põhimõtetest oli keelt rikastada keelilise ilu põhimõttel. (Tauli 1982: 2–8) Aaviku jaoks oli keele ilu : 1) kõlaline 2)“enam mõistelinem psühhiline, stiililine“ (Tauli 1982: 8). Aavik soovis keelt rikastada nii keele enda sees olevate võimalustega kui ka võõraste keelte abil. Soome keele eeskujul toimunud uuendusi peab Aavik kõige loomulikumaks meetodiks, kuidas keelt võiks rikastada. (Tauli 1982: 2–3)

Ta ei eristanud soome keele laene murdekeele laenudest, need olid tema jaoks võrdsed, tema palus vaadata „soome keelele nagu eesti murdele ja sealt võtta kõik, mis iganes võimalik“ . Soome laenude kiirele levikule aitas kaasa Aaviku „Uute sõnade sõnastik“, mille esimene trükk ilmus aastal 1919. (Tauli 1982: 12) Selles sõnastikus on olemas juba ka murdekeelest kirjakeelele toodud *lebama*, mis on seal seletatud kui `lamama, puhkama` (Aavik 1919: 57).

Johannes Aaviku kokku seatud „Üleskutse ja juhatus Eesti rahvakeele sõnade korjamiseks“ ärgitab keelehuvilisi koguma murdematerjali, et säilitada eesti keele eripalgelisus ning et selle abil saaks ka arendada kirjakeelt (Aavik 1913: 3–5). Oma juhatustest keelekorjajatele on Aavik öelnud: „Tarvilik on ka sõnu korjata, mis ehk küll kirjakeeles olemas, siiski sellest lahku lähevad, olgu 1) tähenduse, olgu 2) kuju poolest“ (Aavik 1913: 7).

Aaviku meelest oli sõnavara rikastamine tähtis, kuna „rohkejuurelisus ja erijuurelisus“ muudab keele suursuguseks ja mitmekesiseks (Aavik 1916: 28–29). Uuendatud eesti keel peaks olema painduvam, ilusam, puhtam ja parem, väärilisem instrument Eesti haritud keelekasutajatele (Aavik 1916: 33).

1.4.2. *Lamama* ja *lebama* tüved

1.4.2.1. *Lamama*

Eesti Etimoloogiasõnaraamatus on toodud sõna *lamama* juurde järgmised tüved:

lame, lammutama ← algermaani **lama-z*

vanaislandi *lami* `halvatud, liikumisvõimetu`

vanarootsi *lamber* `kurnatud, halvatud`

vadja *lama* `lamakil v lösakil olev; lamandunud`, *lamata* `lamada, lebada, langetada, kukutada`

soome *lama* `halb seisukord`, *lamata* `halvata, alla suruda; maha, kokku suruda`

isuri *lamagas* `lamandunud`

karjala *lamsšša* `nõrk, jõuetu` *lamos* `lamandunud`

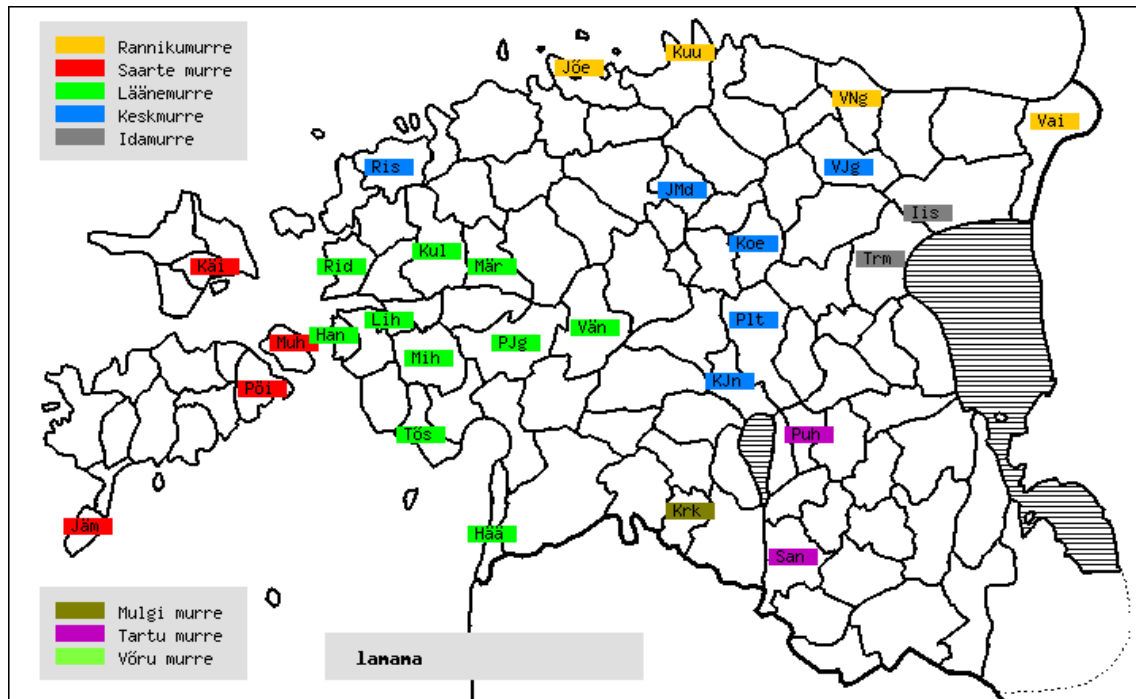
lüüdi *lama* `viltune katus`

vepsa *lamak* `lauge`

(EES 2012: 225-226)

Murretes oli *lamama* jagunenud ühtlaselt laiali üle Eesti, seda sõna esines nii rannikumurdes, läänemurdes, saarte murdes, keskmurdes ja ka Tartu murdes (joonis 1).

(<http://www.eki.ee/cgi-bin/murdekaart.cgi?num=21675&sona=lamama>)

Joonis 1. *Lamama*-verb Eesti murretes

1.4.2.2. *Lebama*

Lebama on väikese levikuga murdesõna, mis on keelde toodud soome keele eeskujul. *Lebama*-verbi tõi kirjakeelde Johannes Aavik.

Eesti Etimoloogiasõnaraamatus on toodud sõna *lebama* juurde järgmised tüved:

? ← algermaani **lejuan-*

keskülemsaksa *ge-liuwen`puhkama`*

? ← algermaani **slēpan-*

vanasaksi *slāpan`magama`*

vanainglise *slāpan`magama`*

vadja *levätä`puhata, pikutada, lebadä`*

soome *levätä* `puhata; jõude olla`

Anuse karjala *l'evätä* `puhata; lamada, lebada`

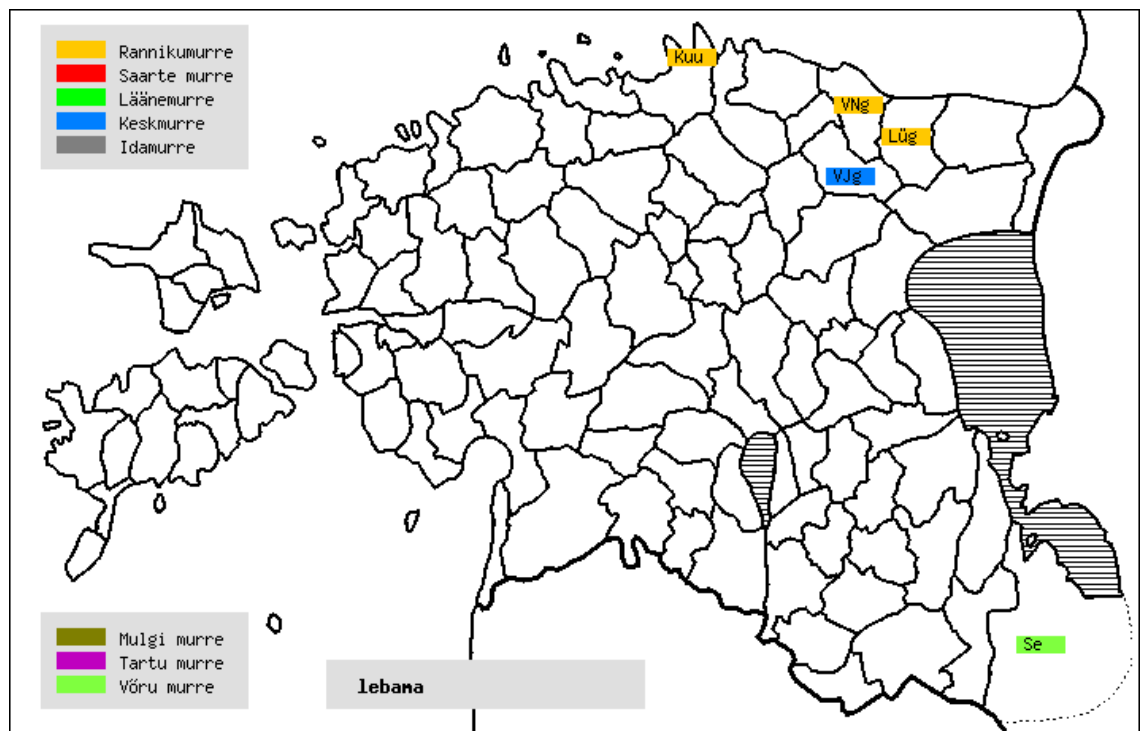
lüüdi *l'ebäüüdüä* `puhata, magada päeval, pärast sööki`

vepsa *l'ebahtada* `puhata, hinge tõmmata`

(EES 2012: 232)

Lebama esines murdes hõredalt, vaid üksikutes rannikumurretes: Kullamaa, Viru-Nigula ja Lügänuse ja keskmurde Viru-Jaagupi murrakus ning Setu murdes (joonis 2).

(<http://www.eki.ee/cgi-bin/murdekaart.cgi?num=22496&sona=lebama>)

Joonis 2. *Lebama*-verb Eesti murretes

1.5. Meetodid

Järgnevalt on välja toodud meetodid, mis kasutavad korpust analüüsiks ning rakendavad korpusest saadud andmetel erinevaid tehnikaid. Nendel meetodite ideid on minu korpuseanalüüsis osaliselt kasutatud, kuid käesolevas bakalaaurusetöös ei kasutatata ühtegi neist spetsiifilistest statistilistest meetoditest.

1.5.1. Kollokatsioonide uurimisest

John Newman ja Sally Rice (2004) on uurimuses „Patterns of usage for English *sit*, *stand* and *lie*: A cognitively inspired exploration in corpus linguistics“ teinud korpuseuuringu inglise keeles esinevate asendiverbide, nende sageduse ja kollokatsioonide kohta. Nad väidavad, et kasutusmustrid, mis verbidel esinevad peegeldavad nende keelelisi suhteid. Neid suhteid analüüsida on asjakohane, kuna grammatikaliseerumist nähakse tihti kui muutust, mis pärineb ja on selgitatav puhtalt kasutuse abil. (Newman, Rice 2004: 354) Newman ja Rice uurisid ingliskeelsete asendiverbide koosinemiste mustreid, mis paljastavad asendverbide kasutust ja ka nende kasutuspotentsiaali. Nad leidsid korpusest mitmeid konstruktsioone, kus asendiverbi asendit märkiv funktsioon polnud enam nii esiletõusev kui üldine konstruktsiooni tähendus. Näiteks näites *Yet actors here think that they can sit around and wait for jobs* on lause üldine tähendus, tegevusetus, palju esiletõusvam kui istumine ise. (Newman, Rice 2004: 372)

1.5.2. Korrespondentsanalüüs sünonüümia testimisel

Dylan Glynn kasutab ingliskeelsete verbide *annoy*, *hassle* ja *bother* sünonüümia testimiseks korrespondentsanalüüsi. Ta on käitsi läbi uurinud 2000 lauset, kõige sagedamini esinevaid vorme on ta märgendanud kolme erineva semantilise muutujaga. Muutujad on näiteks sündmuse põhjustaja *kohustus*, *palve*, *õrritamine* jne. Põhjustaja otsimine toimub kogu lause ulatuses, kuna Glynni sõnul on sündmuse põhjustaja kindlaksmääramise jaoks vaja rohkem konteksti, kui vaid üks sõna suudaks anda. Nõnda tekivad formaalsete, semantiliste ja ekstralingvistiliste muutujate võimalikkuse tabelid (mitmekordsete muutujate koosinemise sagedusetaabelid). Mitmedimensioonilised sagedusetaabelid on korrespondentsanalüüsi abil sulatatud kahedimensiooniliseks tasandiks. Korrespondentsanalüüs muudab semantilised või süntaktilised omadused vastavateks kaugusteks ning kaardistab selle info visuaalselt. (Glynn 2010)

1.5.3. Kitsaskohad statistilises korpusanalüüsis

Kuigi korpuse kasutust ja empiirilisi meetodeid peetakse kognitiivses lähenemises oluliseks, nendib Glynn, et selline meetod pole sugugi sirgjooneline. Selleks, et üldistusi teha, tuleb eelnevalt analüüsida suur hulk lauseid, sadu, koguni tuhandeid. Korpuse analüüs ei asenda lingvistilist analüüsi suurekoguseliste deduktsioonidega. Peab meeles pidama, et need üldistused kehtivad ainult vastava keelematerjali ulatuses. (Glynn 2010: 90)

Semantiline analüüs korpuse põhjal ei pruugi olla meeldiv. Esiteks on semantilised kommentaarid lisatud enamasti käsitsi, mis võtab rohkem aega ja energiat kui automatiseeritud töö ning mistõttu on ka analüüsitud lausete arv sellevõrra piiratud. Teiseks soovivad kõik empiirilised meetodid suurendada objektiivsust, kuid semantiline analüüs iseenesest on subjektiivne. (Glynn 2010: 96) Kuid tänu sadadele-tuhandetele näidetele lubab korpuse uuring avastada ka neid kaustuse külgi, mis ehk hermeneutilises uurimises välja ei tuleks. (Glynn 2010: 96–97)

Artiklis „Katselised meetodid tähenduse uurimisel“ võrdlevad autorid introspektsiooni ja korpusanalüüsi katseliste meetoditega. Keeleteadlase enesevaatluse ja arutluste teel saadud tulemusi tuleks kõrvutada katseliste meetoditega, et nende abil tulemusi kontrollida. Ka korpusanalüüs pole iseenesest piisav, vaid sellisel teel saadud tulemusi tuleks täiendada katse abil. (Klavan jt 2013: 17–18)

2. Sünonüümsete asendiverbide *lamama* ja *lebama* korpusanalüüs

Bakalaureusetöö selles peatükis vaadeldakse uuritavate verbide *lamama* ja *lebama* semantilisi tunnusjooni korpusmeetodi abil. Töös keskendutakse vaadeldavate parameetrite kasutussageduse ja semantilise raamistiku kirjeldamisele. Alapeatükis 2.2 on esitatud hüpoteesid, mis korpuseuuringu rakendamisele eelnesid. Analüüsitakse korpuses märgendatud kaht erinevat muutujat – verbi subjekti ja verbi tähenduse seisukohast olulisi esilekerkivaid tähendusi lauses/osalauses.

Esiteks märgendati korpuses mõlema asendiverbi subjektid, uurides *lamama* ja *lebama* võrdsust elusa ja elutu kirjeldamisel. Alapeatükis 2.3.1 on väljatoodud subjekti kategooria jagunemised ning alapeatükis 2.3.2 on keskendutud esemete alakategooriatele, neid analüüsides ja teiste keeltega võrreldes.

Teiseks märgendati *lebama* ja *lamama* lausetes asendiverbidega esinevad olulised kaastähendused. Nende olulisemad sarnasused ja erinevused on väljatoodud alapeatükis 2.4.

2.1. Meetodi kirjeldus

Selleks, et analüüsida elusa ja elutu subjekti ning semantiliste tunnusjoonte võimalikku jagunemist kahe verbi vahel, oli vaja suuremamahulist andmestikku, millel teostada korpusanalüüs. Andmestikuks on valitud Eesti kirjakeele tasakaalus korpus (<http://www.keeleeveeb.ee/>), kust on juhuslikkuse alusel valitud 800 lauset, kummagi verbi kohta 400 lauset. Analüüsiks töötati korpus läbi lausehaaval, märgendades nelja muutujat (subjekt, subjekti kategooria, kuidas, esilekerkiv omadus) käsitsi. Töö analüüsis on kasutatud subjekti kategooriaid ja esilekerkivaid omadusi, mida täpsustati „subjekti“ ja „kuidas“ lahtri abil. Subjekti kategooriad ja esilekerkivad omadused esitatakse graafikutes-tabelites ja analüüsitakse, tuues välja näited. Saadud andmete põhjal on tehtud *lamama*- ja *lebama*-verbide semantiline analüüs ja esitatud järeldused.

2.2. Hüpoteesid

Bakalaurusetöö peamine eesmärk on uurida *lebama* ja *lamama* võimalikke erinevusi. Lähtudes eelkõige teoreetilistest materjalidest ja käesoleva töö autori intuitsioonist, püstitati järgnevad hüpoteesid:

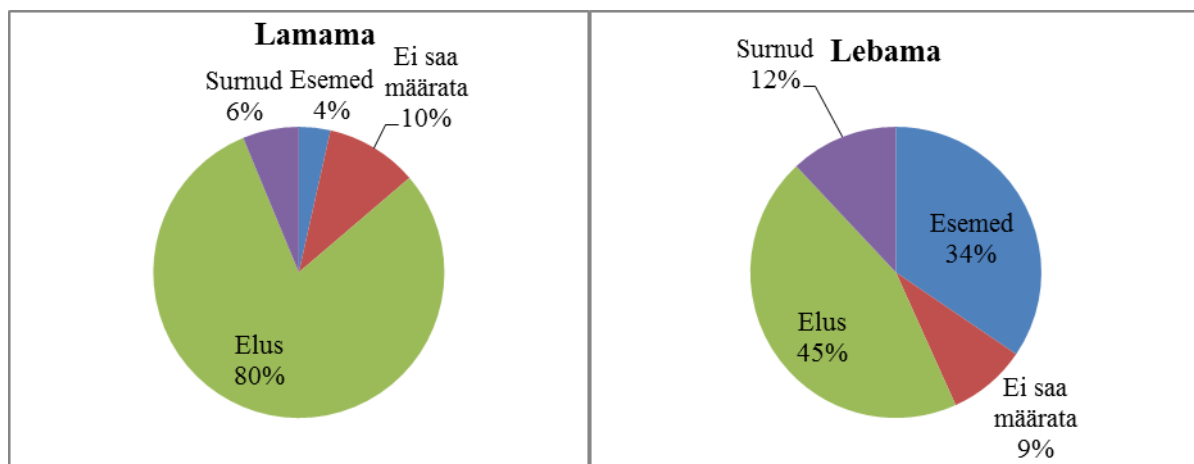
- Ühte sünonüümsetest asendiverbidest kasutatakse esemete kirjeldamisel enam
- *Lebama*-verb eristub *lamama*-verbist semantiliste omaduste poolest, kuna keeles pole motiveeritud püsima kaks täissünonüümset sõna ning *lebama* on keelde toodud kõlalistel kaalutlustel

2.3. Korpusanalüüsi tulemused

Möödetavate tulemuste saamiseks märgendati käsitsi 800 lauset programmis Microsoft Excel. Sinna loodi lahtrid „subjekt“ (elusa või elutu kindlaksmääramiseks), „subjekti kategooria“ (subjekti olemuse täpsustamiseks), „kuidas“ (verbiga tähistatud oleku täpsustamiseks) ja „esilekerkiv omadus“ (verbi valikut soosivate aspektide kindlaksmääramiseks). Kokku on vaadeldud 800 subjekti ja 800 võimalikku esilekerkivat omadust.

2.3.1. Subjekti kategooriad

Subjekti kategooriad on järgmised: „ei saa määrata“, „elus“, „ese“ ja „surnud“. Esimene kategooria („ei saa määrata“) on tekkinud selle tõttu, et vahel ei väljendu lause süntaktiliste omaduste tõttu tegevuse kandja ning teisalt ei ole lause kontekst mõnikord piisav selleks, et määrata, kas subjekt peaks minema „elus“ kategooriasse või „surnud“ kategooriasse. „Elus“ kategooriasse on paigutatud elusad inimesed ja loomad, ka müütilised olendid. „Ese“ kategooria hõlmab endas kõike elutut. Kategooria „ese“ koosneb mitmetest alakategooriatest, mis on üldpildi saamiseks kokku tõstetud. Alakategooriad on välja toodud järgmises alapeatükis. „Surnud“ kategooriasse paigutuvad surnud inimesed, loomad, olendid. Kategooriat „surnud“ pidasin vajalikuks selle tõttu, et märgendades *lebama*-korpust, tundus esmalt, et *lebama* kirjeldab surnud inimesi ja olekut rohkem kui *lamama*-verb.

Joonis 3. Subjekti jaotus elususe alusel

Joonis 4. Subjekti jaotus elususe alusel

Korpuse analüüsil ilmneb silmnähtav erinevus asendiverbide subjekti jaotumisel. *Lamama* on 80% ulatuses kasutusel vaid elusat kirjeldades ning kogu lausetest esineb subjektidena vaid 4% esemeid (joonis 3). Seevastu on *lebama* väga heterogeenne, selle asendiverbiga kirjeldatatakse esemeid 34% juhtudest ja elusolendeid 45% juhtudest (joonis 4). „Surnud“ kategooria on *lamama*-korpuses samuti väiksem (6%) kui *lebama*-verbil (12%), kuid siinkohal pole erinevus nii suur. „Ei saa määrata“ kategooria on mõlemal korpusel samaväärne, *lamama* 10% ja *lebama* 9%.

Kõige suurem andmete erinevus esineb kategooria „ese“ jagunemisel. Seetõttu keskendun eseme alakategooriate analüüsimisele, kõrvutades seda teoreetilise osa keelematerjaliga.

2.3.2. Esemete jagunemine ja kirjeldus subjekti kategoorias

Subjekti kategoorias on toodud välja esemed, mille alakategooriad on järgnevad:

„abstraktne“, „anum“, „jäänuk“, „kehaosa“, „loodus“, „muu ese“, „paber“, „relv“, „riideese“, „toit“.

Tabel 1. Esemete alakategooriad *lebama*-verbi sagedusjärjekorras

Kategooria	Lamama	Lebama
Muu ese	7	40
Paber	3	20
Kehaosa	0	19
Riideese	1	14
Loodus	1	10
Relv	0	9
Jäänuk	1	8
Toit	1	8
Abstraktne	0	6
Anum	0	4
Kokku	14	138

Kuna peamiselt esines verb *lebama* esemete kirjeldamisel ning *lamama*-verbiga kaasesinevatel subjektidel ei ole esinenud tähendustes midagi erilist, mida võiks välja tuua, on üldised tendentsid ja võrdlused välja toodud *lebama*-verbi abil. Allpool on iga kategooria kohta korpusest esitatud näited.

Muu ese. *Lebama*-korpuses esines muid esemeid 40 korral, *lamama*-korpuses seitsmel korral. Muude esemete alla liigitusid pikemad loetelud asjadest, nt *Tuba oli võrdlemisi suur ja tühi, üksnes riiulitel lebasid läbisegi raamatud, aukirjad ja mõned toidunõud*. Antud lauses on *lebama* koosinev korratusega, mis tundub motiveerivat selle sõna kasutust nii mitmeski kontekstis. Lebasid ka ebamäärase kuju või olekuga asjad: *Kuu ühesilmaline šaakal luuris luidete tagant veidra kujuga rauakämpu ("lendavat rauatükki", millise nimega kõrbenomaadid koptereid kutsusidki), mis musta ja liikumatuna juba mitmendat tundi vadi põhjas lebas*. Lebasid ka kandraam, võti, mõned karbid. *Lebama*-sõnaga oli kahel korral kirjeldatud väikeseid ja suhteliselt sümmeetrilisi asju, nt *Nüüd oli tuba lage, tolmurullid lebasid kõikides nurkades ja*

kaveritassijate porised jalajäljed tulid ja läksid üle toa. Selliste sümmeetriliste või peaaegu sümmeetriliste esemete lebamist on täheldanud ka Serra Borneto saksakeelsete asendiverbide uurimisel (1996). Või – mägi, mis lebab *Selle suuremeelse teo tasuks ootab sind, õilis rändaja, kuld- ja hõbetukatite mägi, mis praegu lebab mere põhjas ainult minule teadaolevas kohas.* Selles lauses on mitu parameetrit, mida võib sõnaga *lebama* seoses välja tuua, peituvus, mis on esilekerkivates omadustes märgendatud, kuid ka põhjas asetsemine või mingis mahutis asetsemine. Sarnaseid jooni märkasin veel mõnes lauses, selliseid paigutusi võiks eraldi uurida katselisel teel, mis aga ei olnud antud töö eesmärk.

Paber. Paberist esemeid esines *lebama*-korpuses 20 ja *lamama*-korpuses 3. Kõige tüüpilisem subjekt oli raamat, mis lebades on oma kõige laiemal ja pikemal küljel pikali. Kuid lebasid ka sedelid, raha, eelnõud, artiklid – paberist esemed, millel seisev positsioon enam mõeldav ei olekski. Näiteks *See sedel pidi praegugi lebama õmblustest kärisenud tviidpintsaku rinnataskus, samal ajal kui arved tuli alles üles otsida sekretäril valitsevast tohuvapohust.* Paljudes keeltes on tavaline, et paberid lebavad, Lemmens toob hollandi keele uurimuses välja, et mittejäigad esemed kipuvadki asendiverbi *lebama* endaga siduma, olgu tegu kas siis vedelike, paberite või riidetega (2002).

Kehaosa. *Lebama*-korpuses esines kehaosi 19 korda, *lamama*-korpuses mitte ühtegi korda. Peamised lebavad kehaosad oli käed, kuid lebasid ka jalad, pead, ripsmed ja tiivad. Näiteks *Leena pani oma käe Olavi käele, mis lebas lõdvalt voodiserval* või *Seinaorvas, mida valgustab tuhm latern, lebavad korratus hunnikus tütarlaste pead.* Sellistes lausetes võib asendiverbi *lebama* kasutus markeerida jõuetuse, puhkuse või korratuse omadusi, seda üle kandes näiteks kätele, mis enamasti süles ei leba, vaid on enamik aja mõnes teises asendis, tegevuses.

Riie. Riidest esemeid kirjeldati sõnaga *lebama* 14 korral ja sõnaga *lamama* ühel korral. Lebavad riided asusid enamasti horisontaalselt kusagil taustal, kuid esines ka vastupidine näide: *Ent vaevalt jõuavad sõnad üle huulte, kui tüdruku käsivarrel lebavadki särgid, lõhnavad ja rohelist, kaunid nagu mahlast tiine südasuvine aas.* Lauses on ilmselge poeetilisus ning *lebama* kasutust ei motiveeri siin enam horisontaalsus, vaid midagi muud. *Lebama* horisontaalsus on siin desemantiseerunud ja

ja verb on saanud lihtsalt asetsemise tähenduse. Riided võivad lebada ka kuhjana: *Siis sulges ta akna, viskas seeliku ja džempri toolile, kus need kuhjana lebama jäid, ning heitis pikali. Lebama* kasutust kuhjade puhul on Lemmens tähele pannud ka hollandi keeles, kus ta väidab, et kuhjad lebavad selle tõttu, et seda tajutakse kui korrutat elementide paigutust (Lemmens 2002: 12).

Loodus. „Looduse“ kategooriat esines *lebama* sõna puhul 10 korda, *lamama* sõna puhul üks kord. Loodusobjekte on *lebama*-sõnaga palju kirjeldatud poeetilisemat konteksti vajavates lauses, näiteks *Me mõlema pilgule avanes looduslike, nagu ühest ürgsest kännust kasvanud pärnade vahelt vaade rabamaastikule, mille keskel lebas nagu tohutu rinnaehe südamekujuline Ohepalu rabajärv*. Siinkohal võiks *lebama*-verbi asendada ka sõnaga *laiuma*, mis on ka EKSS-is nii *lebama* kui ka *lamama* juurde sünonüümiks toodud. Testkorpuses aga ilmnis sellist *laiuma* tähendust ainult *lebama* puhul.

Relv. Relvad oli sõnaga *lebama* kirjeldatud üheksal korral ja sõnaga *lamama* ühel korral. Relvade lebamisel võib tõmmata paralleeli samuti tegevusetuse või ooteseisundiga: *Silmitsesin ahnelt pruuni püssikaba, mis lebas süütu pajuokste all jääl*. Kõige rohkem (viis korda) lebasid igasugused püstolid, kuid lebasid ka mõõgad, miinid ja granaadid.

Jäänuk. Kategooriat „jäänuk“ esines *lebama* sõna juures kaheksa korda ja *lamama* sõna juures üks kord. *Lebama* esineb lausetes, kus on tegu mingisuguste jäänustega, need on kas säilmed või varemed või laevavrakid, nt *Fond tegutseb sihtasutuse nime all küll edasi, kuid ühingu tegevus on rahva silmadele sama varjatud nagu Emajõe mudas lebavad Kivisilla varemed*.

Toit. *Lebama*-korpuses esines kategooriat „toit“ kaheksa korda, *lamama*-korpuses jällegi vaid üks kord. Toit on lauses tajutud horisontaalsena, kellegi ees asetsevana. Kuid mitte alati pole tegu horisontaalsusega, elemendid võivad ka kuhjatuna asetseda: *Kommiletil lebas sinimustvalge haide kuhilik, ning just nende proovimise pisipattu sooviski Heilika presenteerida*.

Abstraktne. *Lebama*-verbiga on korpuse 400st näitest abstraktsete objektide asendit mainitud kuuel korral, *lamama*-korpuses mitte ühtegi korda. Siinkohal on asendiverbi kasutus veelgi poeetilisem ja metafoorsem kui teistes kontekstides, nt *Nende päev lebab*

pikal rannal nagu kavala ebajumala kingitus. Lebas maailm, unistus, arhiiv või hulk materjali – ka selliseid metafoorseid laiendusi kannab korpuses ainult *lebama*-verb.

Anum. Anumad on neljast kolmel korral purunenud ning lebavad tükkidena taustal. Purunenud või ebakorrapäraselt paiknemist markeerib *lebama*-verb ka hollandi ning saksa keeles, seal pole enam vajalik lauses välja öelda, kas anumad on purunenud või mitte, piisab *lebamise* kasutamisest (Lemmens 2002, Serra Borneto 1996). Teisalt võib tükkidena asetsemist näha kui lebamist seetõttu, et nõutükid on sellises olekus sulandunud horisontaalse pinnaga, enam ei ole vertikaalset telge, inimene tajub nüüd selgelt vaid horisonti. Ühes lauses lebavad anumad ka tervelt: *Osa pudeleid lebab ka lume all*. Siin on ilmselt tegemist lihtsalt pikemat külge omavate esemete horisontaalse asendiga.

2.4. Esilekerkivad omadused

Selle kategoriseerimise eesmärk oli operatsionaliseerida *lebama* ja *lamama* ümbritsevaid kaastähendusi. Korpusel läbi töötamisel hakkasid silma adverbiaalid, mis võisid täpsustada nii pikaliolemise viisi, nt *külili*, *selili*, kuid ei täpsustatud mitte ainult horisontaalset paigutust, vaid ka *lebamise* ja *lamamise* teisi semantilisi jooni, mis selgitavad tihti miks või kuidas – *liikumatult*, *haavatult*, *jõuetult*, *82 aastat*, *haigena*, *väga kaua*. Märgendades otsustasin kategooriate määramisel aluseks võtta kogu lause, lähtudes Glynni korrespondentsanalüüsist (2010), kus ta sünonüümsete verbide võrdlemise jaoks otsis samuti kategooriaid terveist lausest.

Niisiis, vaadati adverbiaalidest kaugemale, arvestati ka võimalikku kogu lauses esile kerkivat tähendust. Kuna nii *lebama* kui ka *lamama* on lähisünonüümid, siis otsustas töö autor nende kategooriate abil võrrelda, kas kummalgi verbil esineb tendents olla kannatuse kandja, või ehk on kummagi verbi puhul kaasesinev jõuetus palju suurema osakaaluga. Seda enam, et Aavik on sõna *lebama* keelde toonud *lamama* sünonüümina, kuigi algselt on märkinud ta selle tähenduseks ka *puhkama*.

Neutraalsus on kategooria, mis on määratud siis, kui ühtki teistest kategooriatest, mida analüüsisin, polnud, ehk siis, kui horisontaalse oleku tähendus oli lauses kõige esile kerkivam. Teised kategooriad on määratud vastavalt tähenduse esinemisele. Juhul

kui lauses esineb kaks tunnust, näiteks jõuetus ja liikumatus, on püütud valida tugevamalt esinev tunnus ning on märgendatud ainult üks.

Tabelis 2 on kokkuvõetud *lamama* ja *lebama* esilekerkivad omadused.

Tabel 2. *Lamama* ja *lebama* esilekerkivad omadused

Kategooria	Lamama	Lebama
Neutraalne	269	230
Püsivus	30	41
Pikaajalisus	24	22
Liikumatus	23	27
Kannatus	20	21
Teadvusetus	15	7
Jõuetus	13	15
Ootus	5	7
Esteetilisus	1	15
Peituv	0	6
Katki olema	0	4
Korratus	0	5
Kokku	400	400

Korpuses esines mõlemal verbil kõige rohkem neutraalsuse kategooriat ehk siis puhas horisontaalsust märkivat asendit (tabel 2). Neutraalsuse tunnusjoont esineb *lamama*-verbil rohkem kui *lebama*-verbil. Järgnevad kategooriad püsivusest kuni teadvusetuseni esinevad mõlemal asendiverbil üsna samaväärselt. Erinevus tuleb välja esteetilises kategoorias: *lebama* puhul esines seda 15 korral ja *lamama* puhul vaid ühel korral. Kategooriaid, mida ei esinenud *lamama*-verbil üldse, oli kokku kolm – peituvus, katki olema ja korratus. Kategooriaid, mida oleks esinenud *lamama* verbil, kuid mis puudunuksid *lebama*-verbil, ei ole.

Sellest võib järeldada, et *lamama*-verb on kindlamalt fokuseerunud teatud semantilist spektrit kirjeldama, samas kui *lebama* omab neid samu kasutusi, kuid ühtlasi ka nüansirikkaid ääreala tähendusi.

Järgnevates alapeatükkides vaadeldakse ülevaatlikult lausetes asendiverbidega kaasesinevaid tähendusi, *lebama* ja *lamama* ühiseid omadusi ning *lebama*-verbiga kollokeeruvaid lisatähendusi.

2.4.1. *Lebama* ja *lamama* semantiline samasus

Mõlemal asendiverbil esinevad ühised esilekerkivad omadused, mis motiveerivad või täiendavad subjekti horisontaalsust, on järgmised: püsivus, pikaajalisus, liikumatus, kannatus, teadvusetus, jõuetus ja ootus.

Püsivus. See omadus tekkis väga tihti konstruktsioonis *jäi lamama*, kus arvestati *jääma*-verbi semantilise omadusega, mis väljendab tegevuse jätkuvat kestvust, püsivust. Kuid ka sõnapaarides *lamentas edasi* või *lebab endiselt* on tajutud püsivust ning märgendatud need laused vastavalt. Tajutav püsivus ilmnes *lebama* lausetes 41 korda ja *lamama* lausetes 30 korda. Sellist tunnusjoont omavad *lebama* puhul nii esemed kui inimesed, nt *Kohver lebas seal, kuhu ta oli selle jätnud, koikul ja Biggarddin jääb lebama, silmad suletud, kõrv vastu tumma liiva. Lamama* puhul on see aga vaid elusolenditega esilekerkiv omadus, nt *Sa paned suitsu põlema ja lamad edasi*.

Pikaajalisus. Tihti võis *lebama* ja *lamama* lausetes märgata ajamäärust, mis andis lausele juurde ka kauaaegse staatilise tähenduse. Selliselt märgendatud lauseid esines *lebama* korpuses 22 ja *lamama* korpuses 24 korda. Sellise võrdluse alusel võib väita, et *lebama* ja *lamama* käituvad asendiverbidenä ühtemoodi, kaasavad endaga samasuguseid semantilisi tunnusjooni ning ajalises kestvuses nende tähendus ei eristu. Näidetes *Kuunari Jönköpingi vrakk lasti pühapäeva õhtul pärast alkoholilasti väljatoomist Soome lääneranniku lähistel tagasi põhja, kus ta on lebanud* juba 82 aastat ja *Omaste olukord on keeruline: nende lähedane on lamanud* selles seisundis juba kuid ja nad teavad, et aasta pärast on pooled niisugustest haigetest surnud ning ainult 6% on oma teadvusetusest jõudnud minimaalse teadvuse tasemele. Nendes lausetes ei kehti enam nii väga horisontaalsus, pigem on oluline, et see on seal kaua aega juba olnud.

Liikumatus. Antud omadus on lausetes peamiselt väljendatud adverbi *liikumatult* abil, kuid lugesin ka kinniseotuse, halvatus ja kammitsetuse sinna alla. Ka sellises kategoorias ilmnesisid vaid marginaalsed erinevused, *lebama* ja *lamama* vahel – ühte esineb vastavalt 27 ja teist 23 korda. **Lamasin** liikumisvõimetuna *keset pimedust, ei suunda, ei valgust* või *Telefonikarp lebas lavatsil, vait ja elutu; kogu tuba oli elutu*. Selle kategooria puhul paiknesid horisontaalses asendis ja liikumatult nii inimesed kui ka esemed, kuigi esemeid esines sellises konstruktsioonis väga vähe (kahel korral).

Kannatus. Siin kategooria all on mõeldud füüsilist kannatust. Kategooria hõlmas nii vägivalda kui ka haigust. Üldiselt siin surma ei esine, kuna surm on märgendatud juba läbi subjekti kategooria surnud, kuid kui surnute juures esineb esiletõstetud füüsilist kannatust, näiteks *Neljapäeval oli avastatud Narvas vanem naine, kes lebas surnuks kägistatult vannitoas*, siis on ka see lause märgitud „kannatuse“ kategooriasse. Korpuse märgendamise algfaasis tekkinud idee, et asendiverbid *lebama* ja *lamama* erinevad füüsilise kannatuse kirjeldamisel, ei leidnud kinnitust. Testkorpuses rõhutati kannatust *lebama* ja *lamama* sõnu ümbritsevas lauses peaaegu ühepalju – *lebama* korpuses 21 korda ja *lamama* korpuses 20.

Teadvusetus. Erinevad olekud nagu pooluni, oimetus, kontaktivõimetus ja ka koomas olek paigutusid „teadvusetus“ kategooriasse. Antud semantiline tunnus saab esineda vaid teadvust omavatel olenditel, nt *Seal, põrandal, magamiskotis lebas oimetu Luik* või *Koletised lamasid, suud-silmad pärani, ajutises koomas. Lebama*-korpuses esines seda tunnust seitse korda ja *lamama*-korpuses 15 korda. See tekitab küsimuse, kas *lebama* ja *lamama* erinevad teadvusetu oleku kirjeldamisel, kuid midagi kindlat ei saa väita, selleks võiks sama otsingut korrata teistsuguse testkorpuse peal.

Jõuetus. See omadus on iseloomulik *lamama* eri päritolutive variantidele, mis on välja toodud Eesti Etümolooiasõnaraamatus, näiteks on karjala tüvel *lamašša* `nõrk, jõuetu` tähendus. Ka soome keeles tähendab *lama* `halb seisukord` (EES 2012: 225). Erinevus selles kategoorias on marginaalne, *lebama* korpuses esineb seda 15 korda ja *lamama* korpuses 12 korda. Kuid tundub, et *lebama* sõna ei ole *lamama* sõnast jõuetuse poolest semantiliselt erinev. Mõlemate sõnadega ilmnis lauses võrdselt konstruktsioone, mis täiendasid pikaliolemise olekut jõuetuse olekuga, nt *Borkwell lamas apaatselt, pooleldi suletud silmadega, vaid aeg-ajalt jälgis kõrval istujat, muidu*

püüdis ikka pilgu kõrvale suunata – et keskenduda ja Grethel oli täiesti kurnatud, ta lebas külmadel ning märgadel kividel; aeg-ajalt vajusid ta silmad kinni, ent tahtejõuga avas ta need taas ja vaatas oma sügava pilguga Aidannile otsa. Jõuetuse jooned esinesid arusaadavalt elusolenditel, kuid ka näiteks jõuetult süles lebavatel kätel.

Ootus. Korpuses esines seda kategooriat *lebama*-verbiga seitse korda ja *lamama*-verbiga viis korda. Ootus on märgendatud, kui *lebama* või *lamama* esinesid koos verbiga *ootama*, nt *Siin ta siis nüüd lamas ja ootas*. Sellise konstruktsiooni tähendused, horisontaalne paigutus ja ootus, on siinkohal veel täiesti eraldiseisvad, pole sulandunud, kuid järgnevas näites: *Laual lebas justkui ootavalt võtmekimp*, on lauses esilekerkiv tähendus vaid ootav, asendiverbi horisontaalsus on nullitud.

2.4.2. Omadused, mis kollokeeruvad pigem *lebama*-verbiga

Korpuses esines neli omadust, mida *lamama*-verbi puhul ei märgitud üldse või tehti seda kõigest ühel korral. *Lebama*-verbil on need tunnusjooned hõredalt esindatud, kuid olemas.

Esteetilisus. Sõnal *lebama* kaasesineb korpuses esteetiline tunnus. Ilmselt on Aavik *lebama*-sõna keelde toonud ka kõlalise ilu põhimõttel ning korpusest ilmneb, et see on ka õnnestunud.

Poetilises või esteetilises lauses esineb *lebama*-korpuses 15 korda, nt *Nende päev lebas pikal rannal nagu kavala naeratusena ebajumala kingitus või Mäletan veel, et küinkad olid kuldsed ja punased, Imru järv lebas Kantaabe mägede vahel nagu tüüne peegel, nii sile ja selge*. Siinkohal lebavad abstraktne ja loodusobjekt, horisontaalne asend iseenesest on esimese puhul võimatu ja teise puhul pole oluline, kuna *lebama* kasutusega kerkib esile tähtsam omadus, see on lause kunstilisus, maitsekus ja ilu.

Lamama esineb vaid ühes esteetilises lauses: *Miina Härma lamas rukkilillsinises sametkleidis, kõhnaks põdenud keha kaotanud palju oma imposantsusest, ent näiojooned majesteetlikud*. Käesoleva töö autori meelest kõlab *lamama* tegelikult siin lauses veidralt. Nende kahe sõna erinevus selle semantilise tunnuse võrra on täiesti tajutav.

Peituv. Kategooria „peituv“ esines *lebama*-korpuses kuus korda ja *lamama* korpuses mitte ühtegi korda. Olen märkinud peituvaks esemed, mis on kuskil põhjas peidus asetsemas, nt *Ema musta vakstukoti põhjas lebas nüüd kokkumurtud seanahanormi*

*tõend varumiskontori pitsati ning juhataja allkirjaga või Selle suuremeelse teo tasuks ootab sind, õilis rändaja, kuld- ja hõbetukatite mägi, mis praegu **lebab** mere põhjas ainult minule teadaolevas kohas.*

Katki olema ja korratus. „Katki olema“ ja „korratus“ kategooriad esinevad ainult esemetel ning ainult *lebama*-korpuses. „Katki olema“ kategooriat esineb neli korda ja korratust viis korda. Hoolimata sellest, et sellise kategooria esinemine oli äärmiselt harv, pidasin vajalikuks seda eraldi kategoriseerida. Selliste väheesinevate omaduste uurimine võib välja tuua verbile omaseid perifeerseid tähendusi, mida ehk muidu, vaid sagedasi vorme uurides, tähele ei paneks, nt *Esikus polnud kedagi, kuid keset põrandat **lebas** purunenud lillevaas*. Lillevaasi, mis on purunenud ning tundub seetõttu horisontaalsem, võib markeerida sõnaga *lebama*. Siinkohal tunduks asendus sõnaga *lamama* veider, *Esikus polnud kedagi, kuid keset põrandat **lamas** purunenud lillevaas*.

Järeldused

Sünonüümseid asendiverbe *lamama* ja *lebama* analüüsidest ilmnes, et tegemist on lähisünonüümidega, mis erinevad nii subjekti kirjeldamisel kui ka esilekerkivate omaduste nüansside poolest.

Lamama-verb valib enda ümbrusesse enamasti elusaid subjekte (80%), ülejäänud kaht, „ese“ (4%) ja „surnud“ (6%) kategooriat, esines minimaalselt (joonis 3). *Lebama*-verb on kasutuses palju laiemalt, see esineb nii elusa (45%) kui ka eseme (34%) kirjelduses, ka „surnud“ (12%) kategooria kirjeldamine on protsentuaalselt suurem (joonis 4).

Sellisest erinevusest lähtudes vaatlesin *lebama*-sõna esemeid ning nende alakategooriaid. Alakategooriates ilmnes, et *lebama* kirjeldab pigem paberist ja riidest esemeid, kehaosi, loodusobjekte, relvasid, kuid ka jäänukeid, toitu, abstraktsioone ning anumaid. Kategooriates tekkisid paralleelid Serra Borneto (1996) ja Lemmensi (2002) uurimistöödega, näiteks võib ka eesti keeles markeerida katki olevaid anumaid verbiga *lebama* või et horisontaalsust näitava verbiga kaasesineb korratus või kuhjumine.

Selgub, et *lebama*-sõna võib vajadusel kasutada ka spetsiifilisemates ja erandlikemas olukordades, samas kui *lamama* seostub rohkem kindlate subjektidega. Võib öelda, et eesti keeles on võimalik horisontaalse asendiverbi tähendust üle kanda esemetele, kasutades selleks pigem sõna *lebama*.

Lamama ja *lebama* ei erine suuresti esilekerkivate omaduste poolest. Korpuses kaasesinevad samalaadsed semantilised tunnused on püsivus, pikaajalisus, liikumatus, kannatus, teadvusetus, jõuetus ja ootus. Võib küll märkida, et *lamama* on korpuses kergelt neutraalsem kui *lebama*. *Lamama* ja *lebama* erinevus ilmneb esilekerkivate omaduste äärealadel.

Esimene oluline erinevus on, et *lebama* on kasutusel esteetilises kontekstis ning omab poeetilisi ja metafoorseid laiendusi. Võib oletada, et *lebama* asendiverbi tähendusel on tulevikus tendents areneda konkreetsest asendimärkimisest abstraktsuse poole, samas kui *lamama*-verb jääb pigem argisemaks ja konkreetsemaks. Kui vaadelda

neid tulemusi asendiverbide grammatikaliseerumise kontekstis, siis võib väita, et tulevikus on pigem *lebama*-verbil tendents desemantiseeruda ning liikuda oma kasutusvõimaluste poolest asendimärkimisest kaugemale.

Teine oluline erinevus on tingitud *lebama* võimalikkusest esemeid kirjeldada. Seetõttu esineb ka katki olema ja korratuse kategooria *lebama*-korpuses, kuid mitte *lamama*-korpuses. Sellised perifeersed alad kirjeldavad *lebama* semantilist välja, osutades sõna mitmekesisemale semantilisele raamistikule.

Korpusepõhised tulemused kirjeldavad kirjakeelset kasutust, kuid selle põhjal ei saa teha kõikehõlmavaid järeldusi. Antud tulemusi tuleb kontrollida ja täiendada korduvanalüüsiga teise korpuse põhjal. Lisaks tuleb korpusmeetodi abil kogutud tulemusi täiendada katseliste meetoditega.

Edasiseks uurimissuunaks võiks olla asendiverbide *lamama* ja *lebama* üldise kasutussageduse võrdlemine. Pärast põhjalikku semantilist analüüsi võiks uurida *lamama* ja *lebama*-verbe ka korrespondentsanalüüsi abil.

Kokkuvõte

Käesolev bakalaurusetöö uurib eestikeelseid asendiverbe *lamama* ja *lebama*, mis on keeles lähisünonüümid, kandes mõlemad tähendust kui horisontaalselt asetsev paigutus ruumis.

Töö koosneb kahest peatükist. Esimene peatükk koosneb teoreetilisest osast, kus vaadeldakse asendiverbide üleüldiseid tendentse, horisontaalset paigutust kirjeldavate asendiverbide kasutusi teistes keeltes, tuuakse ära eestikeelsete asendiverbide *lamama* ja *lebama* ajaloolised tüvevariandid ning murdekaardid ja tehakse põgus ülevaade töö empiirilist osa inspireerinud kahest uurimusest – kollokatsioonide uurimisest inglise keeles ja korrespondentsanalüüsist. Töö paigutub oma olemuselt kognitiivse semantika raamistikku.

Teine peatükk koosneb empiirilisest osast, kus kasutati korpusanalüüsi. Mõlema verbi kohta märgendati käsitsi kaks muutujat, mida loendati. Töö empiiriline osa sisaldab asendiverbide semantilist analüüsi korpusmeetodi abil. Käesolevas töös ei kasutata ühegi spetsiifilise statistika meetodi abi, aluseks on vaid loendamise põhjal tehtud järeldused. Loendatavad tunnused on järgmised: „subjekti kategooria“ ja „esilekerkivad omadused“. Esimene tunnus lähtub ideest, et *lamama* ja *lebama* erinevad oma subjekti kategooriatelt – üht neist on pigem võimalik kasutada elutu kirjeldamisel. Teine tunnus, esilekerkivad omadused, on märgendatud kui sage või oluline kaasesinev nähtus, mis kaasneb koos *lamama*-verbi ja *lebama*-verbiga. Mõlemate tunnuste alusel on sünonüümseid asendiverbe kõrvutatud ja võrreldud.

Töö eesmärk oli uurida sünonüümsete asendiverbide *lamama* ja *lebama* võimalikke erinevusi. Püstitati kaks hüpoteesi, mida kinnitasid korpuseanalüüsil saadud tulemused.

Hüpotees, et eesti keeles kasutatakse pigem üht asendiverbi esemete kirjeldamiseks, leidis kinnitust. Asendiverb *lebama* on heterogeensem kui *lamama*-verb, see esineb see esineb nii elusa (45%) kui ka eseme (34%) kirjelduses, samas kui *lamama* subjekt oli enamasti ainult elus (80%).

Hüpotees, et *lebama*-sõna erineb oma semantiliste tunnusjoonte poolest *lamama*-verbist, sai kinnitust verbi kasutuse perifeersetel aladel. Nii *lamama* kui ka *lebama* on oma kasutuse poolest sünonüümsed, omades asendiverbile omaseid tunnuseid, kuid sõnad erinevad esteetilisuse, korratuse ja katki olemise markeeringu poolest. Tuli välja, et *lebama* on kasutusel mitmekesisemates kontekstides, mis tuleneb ilmselt nii esteetilisuse kui ka esemete kirjeldamise omadustest. Samas kui *lamama* on omadustelt konkreetsem ning kindlamini kasutatav konkreetsemates kontekstides. Võib oletada, et *lebama*-verbil on pigem tendents tähenduselt laieneda kui *lamama*-verbil.

Korpusepõhised tulemused kirjeldavad kirjakeelset kasutust ning tulemusi tuleb kontrollida ja täiendada korduvanalüüsiga teise testkorpuse põhjal. Lisaks võiks välja toodud nüansse kontrollida katseliste meetoditega. Edasiseks uurimissuunaks võiks olla asendiverbide *lamama* ja *lebama* üldise kasutussageduse võrdlemine. Pärast põhjalikku semantilist analüüsi võiks *lamama*- ja *lebama*-verbide kasutust uurida ka korrespondentsanalüüsi abil.

Kirjandus

- Aavik, Johannes 1913.* Üleskutse ja juhatus Eesti rahvakeele sõnade korjamiseks. Tartu: Eesti Kirjastuse-Ühisuse „Postimehe“ Trükk. (Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimekonna nimel kokku seadnud Joh. Aavik).
- Aavik, Johannes 1916.* Mis on keeleuuendus? Ta põhjendus ja ta programm. Tartu: Kirjastus „Reform“.
- Aavik, Johannes 1919.* Uute sõnade sõnastik. Tartu: Istandik.
- Ameka, Felix K, Stephen C Levinson 2007.* The typology and semantics of locative predicates: posturals, positionals, and other beasts. – *Linguistics*, 45–5/6, lk 847–871.
- Arppe, Antti, Juhani Järvikivi 2007.* Every method counts: combining corpus-based and experimental evidence in the study of synonymy. – *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 3–2, lk 131–159.
- Divjak, Dagmar 2010.* Structuring the Lexicon: a Clustered Model for Near-Synonymy. Berlin and New York: Mouton de Gruyter.
- EES = Eesti Etümolooiasõnaraamat 2012. Toim. Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EKSS IV = Eesti keele seletav sõnaraamat. IV. 2009. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Evans, Vyvyan, Melanie Green 2006.* Cognitive Linguistics an Introduction. Edinburgh University Press Ltd.
- Glynn, Dylan 2010.* Synonymy, lexical fields, and grammatical constructions. Developing usage-based methodology for Cognitive Semantics. In Hans-Jörg Schmid and Susanne Handl (eds). *Cognitive Foundations of Linguistic Usage Patterns*. Berlin: Mouton de Gruyter, lk 89–118.
- Kask, Kristiina 2012.* Asendiverbide istuma, lebama, rippuma ja seisma kasutus moodustuskatses. – Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool. Eesti keele osakond.
- Klavan jt= Klavan, Jane, Ann Veismann, Anni Jürine 2013.* Katselised meetodid tähenduse uurimisel I. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri 4–1, lk 17–34.
- Kutscher, Silvia, Eva Schultze-Berndt 2007.* Why a folder lies in the basket although it is not lying: the semantics and use of German positional verbs with inanimate figures. – *Linguistics*, 45–5/6, lk 983–1028.

- Lemmens, Maarten* 2003. The semantic network of Dutch *zitten*, *staan* and *liggen*. – The Linguistics of Sitting, Standing, and Lying. John Newman (ed). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, lk 1–25.
- Newman, John* 2002. A cross-linguistic overview of the posture verbs 'sit', 'stand' and 'lie'. – The Linguistics of Sitting, Standing and Lying. Koost. John Newman. 1–25.
- Newman, John, Sally Rice* 2004. Patterns of usage for English *sit*, *stand* and *lie*: A cognitively inspired exploration in corpus linguistics. – Cognitive Linguistics, 15–3, lk 351–396.
- Palmer, Frank Robert* 2001. Semantics. Second edition. Cambridge University Press.
- Pajusalu, Renate* 2001. Kas moos ja buss seisavad sarnaselt ehk väike katse verbiga seisma. – Keele kannul. Pühendusteos Mati Ereli 60. sünnipäevaks. TÜ eesti keele õpetooli toimetised 17. Tartu, lk 222–231.
- Pajusalu, Renate* 2009. Sõna ja tähendus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Serra Borneto, Carlo* 1996. Liegen und stehen in German: a study in horizontality and verticality. – In Cognitive Linguistics in the Redwoods: The Expansion of a New Paradigm, Eugene H. Casad (ed.). Berlin and New York: Mouton de Gruyter, lk 459–506.
- Tauli, Valter* 1982. Johannes Aaviku keeleuuendus. Kriitiline ülevaade. Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudi väljaanne. Stockholm.
- Õim, Haldur* 2008. Kognitiivne pööre. – Keel ja Kirjandus nr 8/9, lk 617–627.

Summary

Synonymous posture verbs *lamama* and *lebama* in the Estonian language

The thesis consists of an introduction, two chapters, a conclusion and a summary. Chapter 1 presents the general theoretical background of the thesis and gives an overview of the grammaticalization of posture verbs, synonymy, the historical background. It also contains two different methods, the research of posture verbs and their collocates in English and the correspondence analysis. Chapter 2 describes the method of research and presents the hypotheses for the two synonymous posture verbs in Estonian. Chapter 2 discusses the semantical findings of the corpus based analysis. The thesis ends with a conclusion and a summary.

The present thesis focuses on the differences of synonymous posture verbs in the Estonian language. *Lamama* and *lebama* indicate both horizontal positioning. Posture verbs are defined as specifying verbs of body posture in space. The framework of the thesis is cognitive linguistics.

The aim of the thesis is to find out and to point out occurring differences of two near-synonyms *lamama* and *lebama*. For that a corpus method has been used. A random choice was made from a Balanced Corpus (www.keeleeveeb.ee/), for both verbs 400 sentences were taken. The test corpus was manually searched for two variables: subjects and co-occurring semantical meanings. Those were counted, compared and analysed.

Hypothesis about the verbs were made before analyzing data. These hypothesis were posited based on a research material and the introspection of the author as a native speaker of Estonian.

Firstly, it is predicted that one verb of the two Estonian synonymous posture verbs is preferred to describe an inanimate object.

Secondly, it is predicted that the two near-synonymous verbs have a semantical difference, due to a fact that two totally synonymous words are not motivated to exist in a language.

Analysis made on a corpus based method confirmed that posture verb *lebama* is been used more generally to describe inanimate objects. It is also confirmed that two horizontal posture verbs are not totally synonyms and differ in usage.

Mina, Saara-Nette Tõugjas

sünnikuupäev: 04.10.1988

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Sünonüümsed asendiverbid *lamama* ja *lebama* eesti keeles”, mille juhendaja on

Ann Veismann

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
 3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 28.05.2013 (*kuupäev*)